

Valeika L. An Introduction to the Linguistic Analysis and Synthesis of the Text (a teacher's guide). – V., 1985. – 113 p. (Vilniaus V. Kapsuko universiteto rotoprintas).

Valeika L. Exercises in the Linguistic Analysis and Synthesis of the Text. V., 1985. – 69 p. (Vilniaus V. Kapsuko universiteto rotoprintas).

Iki šiol anglų kalbos studentai ir dėstytojai neturėjo mokomosios priemonės, skirtos teksto lingvistikos problemoms. L. Valeikos „Teksto lingvistinės analizės ir sintezės įvadas“ (o su juo ir pratimų sąsiuvinis) užpildo šią spragą. Jame apžvelgiami teksto lingvistikos laimėjimai, apibrėžiamas tyrinėjimo objektas, pateikiami vieningi teksto analizės principai bei apibūdinama teksto vidinių ryšių sistema.

Knyga – dviųjų dalių – pirmoji skirta semantinei, sintaktinei bei komunikatyvinei teksto struktūrai, o antroji – teksto kohezijos priemonėms, jų klasifikacijai. Kalbėdamas apie tekstą kaip tyrinėjimo objektą, autorius laiko savo pareiga apibrėžti jo ribas, motyvuoti teksto vienybės sąvoką. Autorius pagrįstai nurodo, jog formalieji teksto parametrai (skrybės ženklai, naujoji eilutė) tėra tik konvencijos ar tam tikrų ekstralingvistinių motyvų išraiškos priemonės. Viršfrazinis vienetas taip pat negali būti tapatinamas su tekstu, nes jo intonacinės raiškos ribos dažnai nesutampa su rašto kalbos ribomis (t. y. intonaciniai pakitimai, tokie kaip balso kritimas, tono pažėmėjimas, tempo sušūtinimas bei ilga pauzė viršfrazinio vieneto gale nesutampa su pastraipos pabaiga rašytiniame tekste). Be to, viršfraziniai vienetai pastraipose dažnai neturi vieningos sintaksinės bei semantinės struktūros, kadangi ją lemia viršfrazinio vieneto funkcijos kitų viršfrazinių vienetų atžvilgiu.

Prieš porą dešimtmečių, kai teksto lingvistika žengė pirmuosius žingsnius, įkvėpimo pagautas P. Hartmanas tvirtino: „Jei mes kalbame, tai kalbame tikrai tekstais“. Prabėgęs laikas pareikalavo patikslinti kai kuriuos teiginius, suteikti jiems objektyvų mokslinį pagrindą. Vienas iš objektyviausių teksto požymių, kaip teigia L. Valeika, – predikacija. Jei viena predikacija teisėtai priklauso sakiniiui, tai dviejų semantiškai ir struktūriškai susijusių predikacijų seka gali būti apibūdinta kaip minimalus tekstas. Šitoks požūis leidžia objektyviai nustatyti „žemutinę“ teksto ribą, nepretenduojant į jo „viršutinės“ ribos nustatymą.

Taigi predikacija yra teksto ašis, ją pagrįsta semantinės teksto struktūros analizė: „semantinė teksto struktūra vadiname semantinius ryšius, reiškiamus predikacijų pagalba“ (11 p.). Autorius išskiria penkis (papildymo, išvardijimo, priešpastatymo, priešasties, laiko bei erdvės) semantinių ryšių tipus ir juos detalai aptaria, atsižvelgdamas į privalomą ar pasirinktinę predikacijų vartojimą, jų tarpusavio priklausomybės laipsnį. Zymėtajai ar nežymėtajai narystę ir šiuos ryšius žymintčius jungtukus bei jungiamuosius žodžius. Deja, vertinga informacija, sukaupia šioje knygos dalyje, kenčia nuo berikalingo detalizavimo bei pavyzdžių pertekliaus, galima jįti, jog ši tema nėra pagrindinė tarp autoriaus kalbinių tyrinėjimų.

„Komunikatyvinė teksto struktūra“ – įdomus, dinamiškas ir, mano nuomone, pats svariausias knygos skyrius. Jame apibendrinami ilgamečiai L. Valeikos tyrinėjimai FSP srityje, atskleidžiama mūžiniška temos-remos sąveikos reikšmė teksto struktūrai. Kaip žinoma, anglų kalboje nusistovėjusi griežta sakinio dalių tvarka, kuri vis dėlto gali būti koreguojama ir keičiama, atsižvelgiant į komunikatyvų teksto funkciją, į jo informacinės ar estetinės reikmes. Gausi pavyzdžių analizė rodo, jog teminei-reminei teksto struktūrai didelę įtaką turi tranzityviniai veiksmažodžiai, leksiniai konversyvai bei aktyvo-pasyvo

konstrukcijos. Autorius taip pat išskiria keletą sakinių iš šaltinių sakinių tipų, kuriuose tematiniai predikatai eina prieš subjektą, t. y. turi neįprastą sakinio tvarką. Šių komunikatyvinių sakinių tipų lyginimas su lietuvių kalbos sakinių struktūra ne tik akcentuoja anglų kalbos ypatumus, bet taip pat gali turėti didelę reikšmę vertimo ir kalbos mokymo praktikai.

Kalbėdamas apie sintaksinę teksto struktūrą, autorius vėl grįžta prie predikacijos vaidmens, kuriant rėšlų tekstą. Jis nurodo, kad santykis tarp predikacijos gali būti išreikštas vertinio, tarinio, papildinio, pažyminio bei aplinkybių ryšiais.

Pasakytina, jog papildinio ryšių tarp predikacijų esmė yra aiškina, eksplikuojant semantinio propozicijos, arba modalumo, komponentą, t. y. išreikšiant kalbantjojo įsitikinimą, suvokimą ar įsivaizdavimą veiksmažodžių, šiaip numanomų kiekvienu atveju, kai predikatas ką nors tvirtina ar neigia apie subjektą. Pavyzdžiui, teiginyje, jog *Džonas yra protingas berniukas* (*John is an intelligent boy*) glūdi sakytojo įsitikinimas, jog jis kalba tiesą, konstatuoja realų faktą. Toks sakinyvis gali būti transformuojamas į dviejų predikacijų junginį: *At sakau (tvirtinu ir t. t.), kad Džonas protingas berniukas (I say (state, etc.) that John is an intelligent boy)*. Šiuo atveju papildinio ryšys tarp predikacijų nustatomas, eksplikuojant propozicijos komponentą. Propozicijos, arba modalumo, komponentas visada eksplikuojamas atpasakotoje (netiesioginėje) kalboje, dėl to papildinio predikacijos sudaro atpasakotos kalbos pagrindą, pvz.:

Mother (to her son): You must be honest and fair with everyone. Motina (sūnui): Tu turi būti sąžiningas ir teisingas visiems.

She taught her son that he must be honest and fair with everyone. Ji mokė sūnų būti sąžiningu ir teisingu visiems.

Minėto sintaksinio reiškinio aiškinimas – tai tvirtai pagrįstas ir originalus autoriaus patebėjimas, juo remiasi visa papildinio ryšių tarp predikacijų studija.

Nors gerokai išpsta, „Sintaksinė teksto struktūra“ pateikia daug praktinio pobūdžio pastabų, liečiančių laikų vartojimą, predikacijų vietą sakinyje ir kt. Akį traukia koordinuotų predikacijų aptarimas. Koordinuotos predikacijos lygiavertės tarpusavyje ir turi vienodą gramatinę struktūrą; tekstui jos suteikia ne tik lakoniškumo, tikslumo, bet dažnai ir ryškių stilistinių atspalvių (tokio teksto pavyzdį randame 71 p.).

Labai reikalinga ir atitinkanti laiko dvasia paskutinė knygos dalis, pavadinta „Kohezijos priemonės kaip sistema“. Tiek tarybinėje, tiek užsienio lingvistikoje gausu darbų, kuriuose tyrinėjamos ir klasifikuojamos teksto rėšlumo priemonės, jų raiška. Dauguma autorių, tarp jų ir L. Valcika, vieninai išskiria leksines, leksines-gramatines, leksines-sintaksines ir gramatines kohezijos priemones, o kiti leksines-gramatines priemones vadina loginiais jungikliais (logical connectors) ir įteisia semantinį santykių tarp predikacijų pobūdį. Tačiau šiuo atveju mums atrodo svarbiau ne tiek nustatyti vienos ar kitos priemonės vietą klasifikacijoje, kiek kuo plačiau apžvelgti jų nomenklatūrą, išskirti objektyvius klasifikacijos parametrus.

Kalbėdamas apie rėšlų tekstą, autorius parodo, jog teksto kūrimo procese predikacijos turi būti lingvistiškai apdorojamos. Tematinė sakinių seka toli gražu ne visada prilygsta rėšliam tekstui – dažnai ji primena dailiai sukurtą plytų šūnį, o ne tvirtą mūrą. Tekstas cementuojamas eile tekstualizuojančių transformacijų (textualizing transformation), kurių dėka iš dviejų savarankiškų predikacijų atsiranda naujas sintaksinis junginys. Tokio sudėtingo kalbos proceso metu išjudinamos ne tik sintaksinės struktūros, bet ir šiam procesui tarmaujančios leksinės priemonės: žodžių pakartojimas, sinonimai, antonimai, tematinės grupės, konversyvai ir t. t., o taip pat leksinės-sintaksinės kohezijos priemonės (penifrazė bei paren-tezė). Bene gausiausiai teksto „statyboje“ dalyvauja leksinės-gramatinės priemonės: įvardžiai, jungtukai, jungiamieji žodžiai, jungiamieji prievieksmiai, prievieksminės žodžių grupės ir derinaciniai predikacijų referantai. Nėlieka nuožalyje ir tokie gramatiniai reiškiniai, kaip substitucija, elipsė, paralelinės formos ir žodžių tvarka. Suprantama, jog tik atlikusio teksto

vienytojo vaidmenį, minėtosios kalbos priemonės įsuauna ir savo tikrąją lingvistinę vertę, tik teksto lingvistika atskleidžia visą jų pilnatvę. Kaip tik tai ir parodo autorius paskutinėje knygos dalyje.

Manau, kad čia glaudai paminėti pagrindiniai knygos klausimai ir be tolesnių komentarų patrauks kalbos specialistų dėmesį. Iš tiesų, „Teksto lingvistinės analizės ir sintezės įvadas“ – labai didelis apimties knyga. Tai sėkmingas bandymas pateikti vienąją teksto analizės principą ir sujungti skirtingus teksto interpretacijos būdus, atskleidžiant pagrindinio teksto struktūrinio elemento – predikacijos – vaidmenį visuose teksto analizės lygmenyse.

Šios sudėtingos teorinės problemos spręsdžiamos, atsižvelgiant į adresato – jaunojo kalbininko – interesus. Todėl suprantama, kodėl kai kurie teiginiai primenami ir pakartojami, jaunųjų interesais vadovavosi autorius ir apmąstydamas metodinę knygos struktūrą. Šia prasme labai vertinga medžiaga sukaupia skyrių pabaigoje, kur autorius pateikia visus įmanomus analizuojamų predikacinių santykių optimizavimo variantus. Pavyzdžiui, kalbedamas apie kauzatyvines predikacijas (27 p.), L. Valeika skaitytojų dėmesiui pateikia tokius priežasties ir pasekmės predikacijų jungimo būdus:

Mr. Black was an extremely timid person. He did not try to advance himself professionally – On account of his extreme timidity, Mr. Black did not try to advance himself professionally.

1. On account of his being extremely timid, Mr. Black... 2. Being extremely timid, Mr. Black... 3. Mr. Black being an extremely timid person, he did not... 4. An extremely timid person, Mr. Black... 5. Extremely timid, Mr. Black...

Tokie, pasak autoriaus, kalbos ekonomijos pavyzdžiai leidžia svertikalbiui išsirinkti optimalią konstrukcijos variantą iš kitų galimų variantų.

Atskirai derėtų aptarti tekstų grupę, kuri įdėta knygelės skyriuje „Teksto lingvistinės analizės ir sintezės pratimai“. Jų išdėstymas atitinka teorinės dalies planą, tačiau suprantama, jog jie gali būti panaudoti, pavyzdžiui, kaip diskusinė medžiaga teorinės gramatikos seminaruose ar vertimo praktikos užsiėmimuose.

Kiekvieno skyriaus pradžioje pateikiami probleminiai klausimai, į kuriuos atsakyti galima tik atidžiai perskačius tam tikrą „įvado“ skirsnį. Tekstų analizės užduotys labai įvairios, skatinančios kūrybiškai mąstyti, įtvirtinančios teorines žinias. Labai didelis autoriaus vaidmuo – jis veda studentą nuo vienos užduoties prie kitos, aiškindamas, komentuodamas, siekdamas aiškiai užsibrėžto tikslo – per tekstų analizę eksplikuoti pačius sudėtingiausius teksto lingvistikos reiškinius.

Vertingi pratimai, skirti komunikatyvinei teksto struktūrai, – jie išryškina skirtumą tarp lietuvių ir anglų kalbų, atsirandantį dėl šių kalbų teminės-reminės struktūros ypatumų. Tereikia prisiminti, kiek šio tipo klaidų aptinkame studentų vertimuose. Taigi džiaugiamės pasirodžiusiu „Lingvistinės analizės ir sintezės pratimų“ kompleksu. Kartu su „Teksto lingvistinės analizės ir sintezės įvadu“ jis praturtina anglistų biblioteką ir įleidžia naujųjų į kalbos dėstymo metodiką.

L. Kaminskienė